

למי נועדה ברכת עשו?

האם צדק יעקב כשלקח את ברכות עשו באמצעות התחזות, ורימה את אביו? האם צדקה רבקה כשהגתה את התוכנית ועודדה את יעקב לבצעה? אלו הן שאלות יסוד. על כפות המאזניים עומדים לא רק פרשנותה של פרשייה בתורה, אלא החיים המוסריים עצמם. דרך קריאתנו בטקסט מעצבת לעתים את אישיותנו.

הנה דרך אחת לפרש את הסיפור. רבקה צדקה כשהציעה ליעקב מה שהציעה, ויעקב צדק כשביצע זאת. היא ידעה שיעקב, לא עשו, נועד להמשיך את הברית עם הקב"ה ולגלגל את שליחותו של אברהם אל הדורות הבאים. היא ידעה זאת על סמך שני דברים שונים. ראשית, היא שמעה את הדבר מאלוהים עצמו, כנבואה שקיבלה לפני שהתאומים נולדו:

שְׁנֵי גֵיִם | גוֹיִם קָרִין | כְּבִטְנֶךָ,
וְשְׁנֵי לְאֻמִּים מִמֶּעֶיךָ יִפְרְדוּ;
וְלֹאִם מְלֹאִם יֵאָמֵן,
וְרַב יַעֲבֹד צְעִיר (בראשית כה, כג).

עשו היה הבכור, ה"רב", ויעקב – הצעיר. יעקב נועד אפוא להיות בעל הכוח, ה"אומץ", ועשו נועד לעבוד אותו. יעקב נבחר בידי אלוהים.

שיג ושיח – הרב יונתן זקס

שנית, רבקה ראתה כיצד התאומים גדלים. היא ידעה שעשו הוא צייד, איש של אלימות. היא ראתה שהוא פזיז, תזזיתי, איש של דחפים ולא של התבוננות רוגעת. היא ראתה כיצד הוא מכר את בכורתו בנזיד ערשים. היא צפתה בו בשעה שאכל ושתה וקם והלך ובז לבכורה (בראשית כה, לד). על מי שבז לבכורתו ומעדיף את הרגע החולף אי אפשר לסמוך שיהיה שומרה של ברית נצח.

ועוד ראייה, שלישית. ממש לפני פרשיית הברכות מספרת לנו התורה: "וַיְהִי עֲשׂוֹ בֶן אֶרְבָּעִים שָׁנָה, וַיִּקַּח אִשָּׁה אֶת יְהוּדִית בַּת בְּאָרִי הַחִתִּי וְאֶת בְּשֵׁמֶת בַּת אֵילָן הַחִתִּי. וַתְּהִי־יִן מֵרַת רוּחַ לְיִצְחָק וּלְרַבְקָה" (בראשית כו, לד-לה). גם מאורע זה מלמדנו שעשו לא הבין מה דורשת ממנו הברית. כשנשא לו נשים חיתיות הפגין אדישות כלפי רגשות הוריו, וגם כלפי הצורך לשמור על אפוק ולברור היטב את שותפתו לירושה הרוחנית של אברהם.

הברכה צריכה הייתה להגיע ליעקב. אילו היו לכם שני בנים, אחד אדיש כלפי אומנות, השני חובב אומנות ואסתטיקן מושבע, למי הייתם מורישים את הרמברנדט המקורי שעבר במשפחתכם מדור לדור? ואם יצחק לא עמד על טיבם האמיתי של בניו, אם היה עיוור לא רק בגופו אלא גם בהכרתו – כלום לא היה זה נכון, ואפילו נחוץ, לרמות אותו? אם רבקה לא הצליחה לשכנע את יצחק כשהיה צעיר יותר – האם יש לה סיכויים סבירים לשכנעו עכשיו, כשהוא זקן ומן הסתם גם מקובע?

ככלות הכול, זה לא היה רק עניין של יחסים במשפחה. על הפרק עמדו נושאים כבדי משקל מאין כמותם: אלוהים, ייעוד, שליחות רוחנית. על הפרק עמד עתידו של עם שלם, שהרי ה' אמר לאברהם שוב ושוב שהוא יהיה אביה של אומה גדולה אשר

תהיה ברכה לכל משפחות האדמה, לאנושות בכללותה. ואם רבקה צודקת, צודק גם יעקב הממלא אחר הוראותיה.

רבקה לא הייתה ליידי מְקַפֶּת חורשת מזימות. רבקה הייתה האישה שְׁעָבַד אברהם בחר בה להיות אשת בן אדונו משום שעשתה חסד, והשקתה איש זר ואפילו את גמליו. רבקה הייתה גילומו של החסד. היא לא פעלה מתוך העדפה אישית או שאפתנות. לא הייתה לה דרך אחרת להבטיח שהברכה תגיע למי שיוקיר אותה ויצדיק אותה, לבד ממעשה המרמה. זהו מקרה שבו המטרה מקדשת את האמצעים.

זוהי דרך אחת לקרוא את הסיפור, ופרשנים רבים הולכים בה. אבל אין היא הדרך היחידה.¹ הביטו למשל בסצנה המתרחשת מיד לאחר שיעקב עוזב את אביו. עשו חזר מהציד והביא ליצחק את האוכל אשר אהב. עשו אמר ליצחק שהוא עשו. ואז –

וַיַּחֲרֵד יִצְחָק חֲרָדָה גְדֹלָה עַד מָאֹד, וַיֹּאמֶר "מִי אֶפּוֹא הוּא הַצֵּד צִיד וַיָּבֵא לִי, וְאֶכֶל מִפֶּל בְּטָרָם תָּבוֹא, וְאַבְרָכְהוּ גַם בְּרוּךְ יְהוָה?"
כְּשִׁמְעַע עֵשָׂו אֶת דְּבָרֵי אָבִיו וַיִּצְעַק צָעָקָה גְדֹלָה וּמָרָה עַד מָאֹד, וַיֹּאמֶר לְאָבִיו: "בְּרַכְנִי גַם אָנִי, אָבִי!"
וַיֹּאמֶר, "בָּא אֲחִיךָ בְּמִרְמָה וַיִּקַּח בְּרַכְתְּךָ."
וַיֹּאמֶר, "הֲכִי קָרָא שְׁמוֹ יַעֲקֹב? וַיַּעֲקֹבֵנִי זֶה פְעָמִים: אֶת בְּכֹרְתִי לָקַח, וְהִנֵּה עָתָה לָקַח בְּרַכְתִּי!" וַיֹּאמֶר, "הֲלֹא אֲצַלְתָּ לִּי בְרַכְתָּהּ?" (בראשית כז, לג-לו).

הקורא את הפרק הזה, פרק כז, בלי מפרשים, על כורחו יחוש אהדה כלפי יצחק ועשו דווקא, ולא כלפי רבקה ויעקב. התורה מקמצת בדרך כלל בביטויי רגש. היא נמנעת למשל מלספר לנו

איך הרגישו אברהם ויצחק בדרכם אל העקדה. ביטויים מטלטלים כשלעצמם האמורים פה על יצחק ועשו, כמו "חֲרָדָה גְדֹלָה עַד מָאֹד" או "וַיִּצְעַק צָעָקָה גְדֹלָה וּמָרָה עַד מָאֹד", מטלטלים אותנו כפליים בהתחשב בחריגותם בתורה. לפנינו ישיש שרומה בידי בנו הצעיר, ועלם המרגיש שנושל בהונאה מנחלתו החוקית. הרגשות שתמונה זו מעוררת בנו הם מן הסוג שאינו מתפוגג במהרה.

הַבֵּיטו עכשיו בתוצאות. יעקב נאלץ להישאר הרחק מביתו, מחשש לחייו, יותר מעשרים שנה. בגלותו היה קרוב לתרמית זהה כמעט לזו שביצע, כאשר לבן החליף לו את רחל בלאה. כשיעקב זעק "לָמָּה רַמִּיתָנִי?" ענה לו לבן: "לֹא יַעֲשֶׂה כֵן בְּמִקוֹמִנִי, לְתַת הַצְעִירָה לְפָנַי הַבְּכִירָה" (בראשית כט, כה-כו). לא רק המעשה אלא אפילו המילים הן רמז לעונש, מידה כנגד מידה. ה"מרמה", שיעקב מאשים בה את לבן, היא אותה מילה שיצחק מתאר בה את מעשהו של יעקב. תשובתו של לבן נשמעת כאזכור כמעט מפורש של מה שיעקב עשה: החלפת צעיר בכור. לבן בעצם אמר, "מה שעשית אתה במקום שבאת ממנו – לא יעשה כן במקומנו".

חייו של יעקב עמדו מכאן והלאה בצל תוצאות התרמית שרימהו לבן. המתח בין רחל ולאה; השנאה בין ילדיהן; התרמית הבאה שספג יעקב על רקע מתיחות זו, הפעם מבניו שהביאו לו את כותונת הפסים של יוסף מגואלת בדם: שוב תרמית של אב בידי ילדיו הכוללת שימוש בכגדים. כתוצאה ממנה איבד יעקב את בנו האהוב יוסף למשך עשרים ואחת שנה. בדיוק אותו משך זמן שיעקב רחק מיצחק אביו.

כשפרעה שאל את יעקב בערוב ימיו בן כמה הוא, ענה יעקב "מֵעֵט וְרַעִים הָיוּ יָמֵי שְׁנַיִ חַיִּי" (בראשית מז, ט). יעקב הוא הדמות היחידה בתורה האומרת דבר מסוג זה. קשה שלא לקרוא

את הדברים כהצהרה על עיקרון מידה כנגד מידה: כאשר עשית כן ייעשה לך. המרמה גרמה סבל רב לכל המעורבים בה, והיא והסבל יחדיו גם עברו בירושה לדור הבא.

זוהי אם כן הקריאה שלי בפרשיית יעקב ועשו.² הביטוי האמור בנבואתה של רבקה ההרה, "וְרַב יַעֲבֹד צְעִיר", הוא בעצם דו־משמעי. ייתכן ש"רב" הוא הנושא ו"צעיר" הוא המושא, והרב ישרת את הצעיר – אך ייתכן גם שהנושא הוא "צעיר", המושא הוא "רב", והצעיר הוא אשר יעבוד את הרב. לכך קוראת התורה "חידה" (במדבר יב, ח): מסר עמום ורב־משמעי במתכוון. השתמע ממנו סכסוך מתמשך בין שני הבנים ובין צאצאיהם, אך לא השתמע ממנו בבירור מי ינצח.

יצחק עמד היטב על טיבם של שני בניו. הוא אהב את עשו, אך הדבר לא גרם לו להיות עיוור לעובדה שיעקב יהיה יורש הברית. משום כך הכין יצחק שתי מערכות של ברכות – האחת לעשו, האחרת ליעקב. כאשר חשב שהבן העומד לפניו לקבל ברכה הוא עשו, בירך אותו במתנות שישמחו אותו: "וַיִּתֶּן לְהָאֱלֹהִים מִטַּל הַשָּׁמַיִם וּמִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ וְרֵב דָּגָן וְתִירֵשׁ", כלומר עושר. "וַיַּעֲבֹדָהוּ עַמִּים וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ קְרִי" לְהָאֱמִים. הַזֶּה גִבּוֹר לְאַחֶיךָ וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ לְךָ בְּנֵי אִמְךָ", כלומר כוח (בראשית כז, כח-כט). אלו אינן ברכות הברית.

ברכות הברית שה' נתן לאברהם וליצחק היו אחרות לגמרי. הן עסקו בילדים ובארץ. יצחק אכן בירך את יעקב בכרכה זו סמוך לאחר מכן, כאשר יעקב עמד לעזוב את הבית ולצאת לחרן: "וְאֵל שְׁדֵי יְבָרַךְ אֹתְךָ וַיַּפְרֶךָ וַיַּרְבֶּךָ וְהָיִיתָ לְקַהַל עַמִּים" – אלה הילדים. "וַיִּתֶּן לְךָ אֶת בְּרֶכֶת אַבְרָהָם לְךָ וּלְזֶרְעֶךָ אֲתָךְ לְרִשְׁתָּךְ אֶת אָרֶץ מִגְרִיךָ אֲשֶׁר נָתַן אֱלֹהִים לְאַבְרָהָם" – זו הארץ (בראשית

כח, ג-ד). זוהי הברכה שיצחק תכנן מלכתחילה לברך בה את יעקב. לא היה שום צורך במרמה ובתחפושת.

יעקב הבין זאת בסופו של דבר, אולי כאשר נאבק עם המלאך בדרך לפגישתו עם עשו שתשים קץ לשנות הניכור הארוכות. אי אפשר למצוא פשר למה שקרה בפגישה הזו, אלא אם מבינים שיעקב החזיר בה לעשו את הברכות שלקח ממנו שלא כדין. המתנה הענקית שנתן לו בצאן, בבקר, בגמלים ובשאר בעלי החיים ייצגה את "טל השמים" ואת "שמני הארץ", את העושר. ושבע ההשתחויות שלו לעשו היו דרכו להגשים את הברכה "וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ לְךָ בְּנֵי אִמְךָ", ברכת הכוח.

יעקב החזיר את הברכות. הוא אפילו אמר זאת במפורש בפגישה הזו. הוא אמר לעשו: "קַח נָא אֶת בְּרִכְתִּי אֲשֶׁר הִבָּאת לְךָ, כִּי חֲנַנִּי אֱלֹהִים וְכִי יֵשׁ לִי כָל" (בראשית לג, יא). על פי קריאה זו של הסיפור. רבקה ויעקב שגו. שגיאה נסלחת, שגיאה מובנת, אך עדיין שגיאה. הברכה שיצחק רצה לתת לעשו לא הייתה ברכת אברהם. הוא התכוון לתת לעשו ברכה המתאימה לו. לנגד עיניו עמד תקדים. ה' בירך את ישמעאל במילים "לְגוֹי גָדוֹל אֲשִׁימְנֶנּוּ" (בראשית כא, יח). זו הייתה הגשמת ההבטחה שנתן אלוהים לאברהם שנים רבות קודם לכן, כאשר אמר לו שיצחק, לא ישמעאל, הוא אשר ימשיך את הברית:

וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֶל הָאֱלֹהִים, "לֹא יִשְׁמְעָאֵל יִחְיֶה לְפָנֶיךָ". וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים, "אַבְל שָׂרָה אֲשֶׁתְּךָ יִלְדֶת לְךָ בֵּן, וְקָרָאתָ אֶת שְׁמוֹ יִצְחָק. וְהִקְמַתִּי אֶת בְּרִיתִי אִתּוֹ לְבְרִית עוֹלָם לְזֶרְעוֹ אַחֲרָיו. וְלִישְׁמְעָאֵל, שְׁמַעְתִּיךָ: הִנֵּה בְרִכְתִּי אִתּוֹ; וְהַפְרִיתִי אֹתוֹ וְהַרְבִּיתִי אֹתוֹ בְּמֵאד מְאֹד. שְׁנַיִם עָשָׂר נָשִׂאִם יוֹלִיד, וּנְתַתִּימוּ לְגוֹי גָדוֹל. וְאֵת בְּרִיתִי

אָקִים אֶת יְצַחֵק, אֲשֶׁר תִּלְדֶּךָ לְךָ שְׂרָה לְמוֹעֵד הַזֶּה בְּשָׁנָה
הָאַחֶרֶת” (בראשית יז, יח-כא).

יצחק ודאי ידע זאת. על פי המדרש, הוא וישמעאל השלימו ביניהם לאחר זמן. התורה עצמה מספרת שהם עמדו יחד על קברו של אברהם (בראשית כה, ט). ייתכן שעובדה זו נעלמה מידיעתה של רבקה. היא זיהתה ברכה עם ברית. היא לא ידעה שאברהם רצה שישמעאל יבורך אף שלא יירש את הברית, ושאלוהים נענה לרצונו זה.

ואם כך הוא, אפשר שכל ארבע הדמויות פעלו נכונה לאור מה שהיה ידוע להן, ובכל זאת התרחשה טרגדיה. יצחק צדק כשרצה שעשו יתברך כשם שאברהם רצה שישמעאל יתברך. עשו נהג באביו בכבוד. רבקה שאפה להבטיח את עתיד הברית. יעקב חש נקיפות מצפון אך שמע בקול אימו, ביודעו שהיא לא הייתה זוממת מעשה הונאה אלמלא הייתה לה סיבה מוסרית טובה מאוד.

האם לפנינו סיפור אחד עם שתי פרשנויות אפשריות? אולי, אבל אין זה התיאור הטוב ביותר של פני הדברים. מדויק יותר לומר שלפנינו תופעה הקיימת בעוד מקומות בספר בראשית: סיפור שאנו מבינים בדרך אחת בקריאה ראשונה, ובדרך אחרת לאחר שגילינו כל מה שקרה אחר כך והתבוננו לאחור. רק לאחר שנלמד על קורותיו של יעקב בבית לבן, על המתח בין לאה ורחל, על האיבה בין יוסף ואחיו, נוכל לשוב ולקרוא את פרק כז, פרק מעשה הברכות, באור חדש ובמשנה עומק.

ישנן בעולם שגיאות שנעשות ביושר. וכשיעקב מכיר בשגיאתו, ומתקן אותה בהחזירו את הברכה לעשו, זהו סימן לגדולתו. עשרים ואחת שנים לאחר פרידתם האחים-הזרים

נפגשים, מתחבקים, נפרדים כידידים ופונים לדרכיהם השונות. אבל קודם לכן צריך יעקב להיאבק עם מלאך.

כאלה הם החיים המוסריים. אנחנו לומדים מתוך כך שאנחנו שוגים. חיינו נעים קדימה, אבל אנחנו מבינים אותם רק בהביטנו לאחור. רק אז אנחנו רואים את הפניות הלא-נכונות שעשינו בדרך. גילוי זה הוא לפעמים רגע האמת המוסרית הגדול ביותר שלנו. לכל אחד מאיתנו יש ברכה שהיא שלו. לא רק ליצחק, אלא גם לישמעאל; לא רק ליעקב, אלא גם לעשו. אין לך מוסר השפל נאה מזה: לעולם אל תבקש את ברכתו של אחיך. שמח בברכתך שלך.³

שאלות לשולחן שבת

- האם לדעתכם רבקה ויעקב צדקו בהתנהגותם בסיפור הזה?
- איך אתם מבינים את המשפט "חיינו נעים קדימה, אבל אנחנו מבינים אותם רק בהביטנו לאחור"? איך משתמש הרב זקס בסיפור המקראי להמחשת עיקרון זה?
- היש לכם דוגמאות לעיקרון זה מחייכם שלכם?

1 קריאה ביקורתית של התנהגות רבקה או יעקב מופיעה בכמה קובצי מדרשים: בראשית רבה, מדרש תנחומא (בוכר), ילקוט ראובני, מדרש הנעלם ומדרש שוחר טוב (לתהלים פ, ו). בין מפרשי המקרא הנוקטים גישה כזו רבי אליעזר אשכנזי, פירוש 'צידה לדרך', ורבי יעקב צבי מקלנברג בעל 'הכתב והקבלה'. הפירושים הללו מתבססים כולם על הרמזים הנמצאים בכתוב אשר יובאו להלן.

2 להסבר מפורט יותר ראו בספרי לא בשם האל: אל מול האלימות הדתית, מאנגלית: צור ארליך, ירושלים: מגיד, 2016, עמ' 127-144.

3 לקח זה התנסח כדיבר העשירי: לא תחמוד.